

TIBOR PICHLER

Módszertani kihívás

Mészáros András: Széttartó párhuzamok

Mészáros András legújabb monográfiája korábbi köteteinek (*A marginalitás szelíd bája. Arcképek a reformkori magyar filozófiából* [1994], *A filozófia Magyarországon. A kezdetektől a 19. század végéig* [2000]) témáját folytatja.

Az első fejezetben, melynek címe *Katolikusok és protestánsok: vallás és filozófia*, olyan magyar szerzők műveit elemzi (Bielek László, Endrődy János, Franciscy Lajos, Mihálovics Ede, Szelényi Ödön, Böhm Károly, Madách Imre, Borsody Miklós), akik a filozófia és vallás kapcsolatát kutatták, s ehhez a filozófiatörténész klasszikus eszköztárát használja; a második fejezetben filozófiai gondolati alakzatok interpretációja a tét a közép-európai értelmiségi kontextusban, pontosabban a Habsburg Közép-Európa kontextusában. A szerző által tárgyalt problematika változatos (az első fejezetben a választott filozófusok elmékedéseinek és gondolati alakzatainak analitikus leírásáról van szó; a második fejezetben a választott szerzői szövegek intertextualitásának elemzéséről a Habsburg Birodalom eszmei és szociálpolitikai kontextusaiban), így a téma feldolgozásának választott módja, az önálló esettanulmányok formája célszerű: lehetővé teszi az olvasó számára, hogy kövesse az egyes problémák gócpontjainak vizsgálatát, melyek végül együtt alkotnak képet arról, hogy miképp alapozódott meg és fejlődött ki a filozófiai gondolkodás Kelet-Közép-Európában. Különösen a második fejezet támaszkodik a szerző új kutatói stratégiájára és metodológiai újítására, amely azon a kísérleten alapul, hogy a posztkolonializmus és az új historizmus elméletének megközelítéseit és fő gondolatait alkalmazza a filozófiatörténeti kutatásban.

Mészáros András a „nemzeti filozófiák” fogalmával dolgozik, mely alatt nem a nemzet filozófiáját érti, hanem a filozófiai gondolkodás kialakulását és fejlődését az újonnan kodifikált nemzeti nyelvek médiumában, azt a jelenséget, amelyet Benedict Anderson a *lexikografikus forradalom* kifejezéssel jelölt. Az új nemzeti standard vagy magas kultúrák megalapításának és fejlesztésének a jelenségéről van szó a közép-európai térségben, melynek része a nyelv művelése az összes élet-, művelődési és tudományos területen, ide értve a filozófiát is. Konstatálhatjuk, hogy a „nemzeti filozófiák” terminusát a szerző következetesen a filozófiai gondolkodás és művelődés fejlődésének a jelölésére használja az újonnan kodifikált nyelvek alapról

kinövő magas kultúrák fejlődésének kezdeti szakaszában. Ennek a terminusnak az alkalmazása speciális feltételekhez kötődik, és nehezen lehet univerzálisan alkalmazni a filozófiatörténeti vizsgálódások során.

A második, *Közép-európai kontextusban* című fejezetben a szerző azon a jelenségen töpreng, hogy vajon miért tér el ugyanazon filozófusok – mint például Kant, Hegel és mások – és gondolatrendszerük recepciója és appropriációja. Azt a jogos kérdést teszi fel, hogy mi az oka annak, hogy ezen szerzők recepciójának és appropriációjának folyamata széttartó. A válasz az új nemzeti kultúrák keretében filozofáló szerzők kondicionált-ságának filozófián kívüli tényezőiben keresendő, hiszen a kortárs európai filozófia műveinek és gondolatainak recepcióját és mindenekelőtt appropriációját a nyelvi nacionalizmushoz kapcsolódó egyes nemzeti szándékok létező intézményi és politikai-kulturális, úgymond hatalmi körülményei befolyásolták, jobban mondva ezektől függött. A filozófiai orientáció, a filozófus- és filozófiamentis (gyakran intuitív) kiválasztását sokszor a nemzeti mozgalmak gyakorlati szükségletei határozták meg. Például a messianizmus attraktivitásának motivációs hátterét az adott nemzeti mozgalom intézményi és kulturális szituált-ságában találjuk meg. Így Hegel filozófiájának recepciója sem tisztán „akadémikusan” megy végbe és úgymond rendszerszerűen, hanem másként tekintenek rá és fogadják be magyar, szlovák, cseh, lengyel és osztrák „nemzeti filozófiai” kontextusban, miközben ezt a recepcióbeli eltérést a szociális, hatalmi-politikai, illetve intézményi-politikai feltételek különbözősége indokolja. Ezekkel a körülményekkel magyarázza Mészáros Hegel és műve eltérő befogadástörténetét az egyes nemzeti/kulturális kontextusokban. Az osztrák-cseh különbözik a Magyar Királyság-belitől, ahol megint csak különbözik a szlovák és a magyar. A szlovák recepció a szlovák nemzeti mozgalom elégtelen intézményi-politikai beágyazottságára tekintettel a messianizmus felé hajlik, amely a lengyelek esetében is dominál. A messianizmus a kedvezőtlen politikai helyzet kompenzációjaként működik. Ebben az összefüggésben elkerülhetetlen szóba hozni azt a véleményt, hogy bár a szlovák messianizmussal kapcsolatos említett megállapítás találó, nem érvényes minden fenntartás nélkül. A *Povaha Slovanstva se zvláštním ohledem na spisovni řeč Čechů, Moravanů, Slezáků a Slováků* [A szláv-ság jellege, különös tekintettel a csehek, morvák, sziléziaiak és szlovákok irodalmi nyelvére] című, Lipcsében 1847-ben Štěpan Launer szlovák hegelianus által kiadott művet Hegel történetfilozófiája nem messianisztikus elsajátításának bizonyítékeként tarthatjuk számon. A korabeli szlovák evangélikus tudós egy antimessianisztikus értekezést és ajánlást tárt az olvasók elé a szláv, különösen a közép-európai szláv nemzetek kulturális és politikai modernizációjáról. Tette ezt nyugat-európai kulturális minták segítségével, a kreatív fordíthatóság elvét valóra váltva, miközben a fordíthatóságot Launer nem mechanikus átvételként ragadja meg, hanem bizonyos, „választásra épülő affinitáson” alapuló intellektuális teljesítményként. Véleményem szerint Launernek sikerült egy komoly esszét publikálnia a közép-európai szláv nemzetek modernizációjáról, s mindezt Hegel történetfilozófiájának kreatív recepciójával támasztotta alá. Együttal elkerülte azt a gondolati komplexumot, amely a „periférikus” földrajzi szituált-ság érzékelésének talán tudatos, talán nem tudatos kompenzációjához kötődik. Ebbe már talán az a tény is belejátszott, hogy evangélikus műveltségű ember volt, és Hegelt mint a „saját” protestáns filozófusát fogadta be, valamint egy időben – ahogy az a szlovák evangélikusok közt szokás volt – német egyetemen tanult. A „periférián” a művelődés tehát nem volt elvágva az európai trendektől, és a periféria centrummá is válhatott, amit a fin de siècle Bécsének példájával bizonyíthatunk. Elmondható, hogy Közép-Európa Habsburg zónája, az említett Bécset, a „modernitás laboratóriumát” leszámítva, nem generált kanonikus filozófusokat, azonban mindig is

kapcsolatban volt az összes európai eszmeáramlattal. Talán hozzá kellene fűzni mindehhez, hogy nehezen beszélhetünk „osztrák nemzeti filozófiáról”: az „osztrák nemzet”, ahogy azt egykor Viktor von Andrian-Werburg írta, legfeljebb Bécs és környéke lakosságának jelölésére szolgált, illetve a német idealizmushoz való kapcsolódás nélkül fejlődő osztrák filozófia esetében nem egy új irodalmi nyelv médiumában kellett a filozófiai műveltséget kibontakoztatni, hanem egy eredeti, univerzális jelleggel bíró filozófiai megközelítés kialakításáról volt szó.

Ki kell emelni, hogy Mészáros megközelítési módjának az erőssége, valamint annak az előnye, ahogy az eszmék recepciójának és a filozófiai művelődés alakulásának problémakörét feldolgozta, a konfesszionális dimenzió – mint bizonyos kulturális háttér, vagy másképp mondva, mint a nemzeti magas kultúrák fejlődésének kulturális kondicionálója – fontosságának felismerése.

Mint azt már korábban kifejtettem, Mészáros András módszertani újítása a „nemzeti filozófiák” kutatása területén, melyet monográfiájának bevezetőjében vázol fel, konstatacióvalva annak tesztelési fázisát, tulajdonképpen a posztkolonializmus és az új historizmus elméleti stratégiáinak és fogalmi apparátusának az alkalmazása az „emancipálódó” nemzeti kultúrák filozófiájának területére. Szándékosan teszem az „emancipálódó” szót idézőjelbe, hiszen a mintaszövegek vagy nagy hatású szövegek befogadása és beolvasztása a „lokális” szövegekbe (centrum és periféria) interpretálható az adott formálódó kultúra egyfajta „hatalmi” aszimmetriájához kapcsolódóan. Ez a stratégia a második fejezetben érvényesül teljes mértékben, ahol a szerző a befogadott filozófiai koncepciók „működését” vizsgálja, a koncepciók eltérő választékát a magyar, szlovák, cseh, osztrák vagy lengyel lokális kontextustól függően. Az újszerű módszertani megközelítés eredménye a recepció folyamatainak tipológiája. Tanulságos a plágium működésének elemzése is a recepció, valamint a recipiált gondolati értékek terjesztésének folyamataiban az új magas kultúrák és művelődési programok kialakulásának keretében.

Mészáros András fontos, heurisztikus és újszerű interpretációkkal teli tanulmánykötetet nyújt át az olvasóközönségnek nem csupán a magyar filozófiai gondolkodás és művelődés Magyar Királyság-beli fejlődéséről. Felvetette és megoldotta a filozófiai eszmék recepciójának és a recepció tipológiájának problematikáját az új nemzeti magas kultúrák alakulásának területén a hosszú 19. században. Így válnak Mészáros András magyar filozófiatörténetet tárgyaló esettanulmányai a közép-európai térségben történt eszmemozgások jobb megismerését segítő hozzájárulásokká.

Mészáros András, *Széttartó párhuzamok. Esettanulmányok a magyar filozófia történetéből*, Kalligram, Dunaszerdahely, 2014.

Beke Zsolt fordítása